

अध्याय दुई

जापान रेडक्रस सोसाइटीदेखि शाप्ला नीरसम्म

अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको क्षेत्रमा आबद्ध हुनुको कारण

सर्वप्रथम नेपालमा कमैयाबारे थाहा पाउँदा मैले अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको क्षेत्रमा काम गर्न थालेको ठीक दस वर्ष भइसकेको थियो । तर यस अवधिभर म शाप्ला नीरसँगमात्र सीमित भने थिइन ।

भर्खर अध्ययन पूरा गर्न लागेका विद्यार्थीहरूले रोजगारी खोज्ने क्रममा गैससका कार्यालयमा धाउनु नौलो कुरा होइन । तर मैले विश्वविद्यालयमा पढाइ समाप्त गरेको (सन् १९८४) बेला गैसस वा अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता (ओडिए) तथा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगका क्षेत्रलाई रोजगारीको रूपमा जापानमा त्यति मान्यता दिइएको थिएन । वास्तवमा मैले पनि विद्यार्थी जीवनमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको क्षेत्रमा काम गर्नेबारे सपनामा पनि चिन्ताएको थिइन । सुरुमा नियुक्ति पाएको जापान रेडक्रस सोसाइटीमा मलाई वाप्य विभाग (हाल अन्तर्राष्ट्रिय विभाग) मा खटाइएको थियो । यही नै मेरो अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको क्षेत्रसँगको सम्बन्धको सुरुआत थियो ।

विश्वविद्यालयमा प्रमुख विषयको रूपमा अङ्ग्रेजी भाषा छनोट गरी अध्ययन गरेको हुनाले मैले रोजगारी खोज्ने क्रममा विदेशमा काम गर्ने इच्छाका साथै

समाजका लागि पनि कुनै असल काम गर्नेबारे सोचेको थिएँ। हुन त विद्यार्थी जीवनदेखि नै वास्तवमा मलाई स्वयंसेवी काममा संलग्न हुने चाहना भने थिएन। मेरो र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको क्षेत्रसँगको सम्बन्धको विषयमा कुरा गर्नुपर्दा मैले “मानवीय सहयोग” भन्दा पनि “जीवनयापनका लागि रोजगार” को रूपमा सोचेर कामको थालनी गरेको हुँ।

अफ्रिकी सहायताको लहरमा

जापान रेडक्रस सोसाइटीमा सर्वप्रथम गरेको कामचाहिँ “अफ्रिकी खडेरीको सहायतार्थ रकम सङ्कलन” को लेखासम्बन्धी थियो। पछि विचार गर्दै जाँदा उक्त कार्य उदाहरणीय रूपमा रह्यो। त्यति बेला अफ्रिकामा लगातार दुई वर्षको खडेरीका कारण देशका सबै क्षेत्रमा इतिहासकै ठूलो भोकमरीको समस्या उत्पन्न भएको थियो। सन् १९८३ को जुलाईमा बीबीसीद्वारा इथियोपियाको उत्तरी भागको भोकमरीलाई अत्यन्त दुःखदायी समाचारको रूपमा प्रसारण गरिएको कारण अफ्रिकी सहयोग अभियान शिविरको रूपमा फैलिँदै गयो। माइकल ज्याक्सनजस्ता अमेरिकाका प्रख्यात गायकहरूले पनि अफ्रिकी सहयोगार्थ “we are the world” भन्ने गीत संयुक्त रूपमा रेकर्ड गरेर अत्यन्तै लोकप्रिय भएको बेला पनि यही नै हो।

जापानमा पनि *आसाही*, *माइनिची*, *योमिउरी* जस्ता तीन ठूलठूला राष्ट्रिय अखबारहरूले अफ्रिकाको भोकमरीबारे क्रमिक रूपमा लेख, समाचारहरू छापेर रकम सङ्कलन अभियान सुरु गर्नुका साथै एनएचके टेलिभिजनले पनि विशेष कार्यक्रम तयार गरी “अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा परस्पर सहयोग” को लागि आवाज उठायो। यिनै माध्यमद्वारा जापानभरिबाट सङ्कलन भएको अरबौँ रकम जापान रेडक्रस सोसाइटीलाई चन्दाको रूपमा हस्तान्तरण गरियो।

त्यस बेला कर्मचारीको पारिश्रमिकवाहेक जापान रेडक्रस सोसाइटीको अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको बजेट अन्दाजी एक करोड येन जति मात्र भएकोले प्रतिव्यक्तिको कामको परिमाण अप्रत्याशित रूपमा वृद्धि गरियो। नयाँ कर्मचारी भए तापनि मलाई लेखासम्बन्धी कामका साथै एकैचोटी करोडौँ रकम बराबरको जिम्मेवारी पाई सहयोग सामग्रीहरू खरीद गर्ने, चिकित्सा टोली पठाउने, उद्धारको निमित्त हवाईजहाज चार्टरको व्यवस्था मिलाउने जस्ता काममा निकै व्यस्त हुनुपऱ्यो। नयाँ भएकोले बाहिर जाने मौका मिलेन, देशभित्र नै काम गर्नु पऱ्यो। यसरी दुई वर्षको अवधि पनि बित्यो।

सन् १९८६ तिर बल्ल अफ्रिकामा भोकमरी समस्याको धेरैजसो समाधान भयो । त्यसपछि इथियोपियाको सहयोगार्थ जिम्मेवारी लिएका स्वीडेन (तत्काल), पश्चिम जर्मनी र जापान गरी तीन राष्ट्रका रेडक्रस सोसाइटीको संयुक्त तत्वावधानमा “प्रकोप नियन्त्रण परियोजना”^१ भन्ने नयाँ काम सुरु गर्ने तयारी भयो । इथियोपियामा विशाल भोकमरी हुनुभन्दा पहिलेदेखि नै खडेरीको प्रकोप थियो । यसका पछाडि वन-जङ्गल फडानीले गर्दा माटो बग्न गई खेतीयोग्य जमिन तथा उब्जनीमा ह्रास आएको भनी विचार गरिएको थियो । वास्तवमा खडेरी जस्ता प्राकृतिक प्रकोपमा मानवीय व्यवहार नै मुख्य कारक भएकोले इथियोपिया निकट भविष्यमा पुनः भोकमरीको चपेटामा पर्नसक्ने सम्भावना बढी थियो । तसर्थ सम्भावित खडेरीको प्रकोप रोकथामलाई मुख्य उद्देश्य बनाई वृक्षारोपण तथा भू-संरक्षणलाई केन्द्रित गरी पाँच वर्षीय गाउँ विकास परियोजना सञ्चालन गरिने भयो ।

यी कुरा सुनेको बेला मैले तुरन्तै “आफू कार्यक्षेत्रमा संलग्न हुने मौका यही नै हो” भनी सोचें । किनभने पुराना फाइलको अध्ययनबाट केही वर्ष विराएर इथियोपियामा त्यस्तै खालका अन्य उद्धार-क्रियाकलापहरू पनि दोहोर्‍याइएको तथ्य थाहा पाएपछि भन्नु आफ्नो सोचाइ फलिभूत हुनसक्छ भन्ने लाग्यो ।

अहिलेसम्म “जनशक्ति तथा सामानहरू पठाउनेजस्ता जिम्मेवारी” मात्र भएकोमा अब चाहिँ कार्यक्षेत्रमा पनि जान पाए हुन्थ्यो भनी हाकिमलाई अनुरोध गरें । सौभाग्य, उहाँको समझदारीले सन् १९८६ को मे महिनादेखि मेरो सोचाइअनुसार इथियोपियामा काम गर्न पाउने निर्णय गरियो ।

कार्यक्षेत्रमा आफूले गर्न सक्ने कामको खोजी

यो परियोजना वृक्षारोपण तथा भू-संरक्षणका साथै कृषि, स्वास्थ्यलगायत एघार ओटा विभागद्वारा सङ्गठित एकीकृत गाउँ विकास परियोजना हो । यसमा इथियोपियाको उत्तरी भागको ओलो राज्यका दुइटा क्षेत्रलाई लक्षित गरिएको थियो । ती क्षेत्रको

^१ “प्रकोप नियन्त्रण” भन्नाले प्रकोपपछि छिटोछरितो तथा प्रभावकारी तवरले सहायता गर्न पूर्वतयारी गर्ने भावअनुसार प्रकोप नियन्त्रणको अक्षरशः त्यसलाई रोकथाम अथवा नियन्त्रण गर्ने लक्ष्य लिएको । स्वीडेन रेडक्रस सोसाइटीले इथियोपियामा मानवीय कारणले ठूलो भोकमरी भइरहेको कुरालाई विश्लेषण गरी समग्ररूपमा त्यसको परिणामलाई प्रकाशन गरेको कारणले प्रत्येक राष्ट्रका रेडक्रस सोसाइटीबीच त्यसको आवश्यकतालाई मान्यता दिन थालिएको थियो । विस्तृत जानकारीका लागि हेर्नाँस Hagman (1984) ।

क्षेत्रफल लगभग टोकियो (२,१८७ वर्ग किमि) को दोब्बर थियो । त्यस बेलासम्म रेडक्रस सोसाइटिसँग ग्रामीण विकासमा त्यति अनुभव नभएकोले इथियोपिया सरकारसँगको सहकार्यमा क्रियाकलापको प्रमुखका रूपमा मुख्यतः कृषि तथा स्वास्थ्य मन्त्रालयका क्षेत्रीय कार्यालयहरू रहे । त्यसमा स्वीडेन (तत्काल), पश्चिम जर्मनी, जापान र इथियोपिया गरी चार राष्ट्रका रेडक्रस सोसाइटिका सहभागी प्रतिनिधि तथा प्राविधिकहरूको सहयोग रहने भयो ।

यसरी चार राष्ट्रका रेडक्रस सोसाइटिका प्रतिनिधिद्वारा निर्माण गरिएको मूल्याङ्कन टोलीबाट परियोजनाको कार्यक्षेत्रमा गई नियमित अनुगमन गर्ने काम मैले गरें । जुन काम मैले पहिला गरेको थिएँ त्यसमा कुनै विशेष प्राविधिक ज्ञान नभएको हुँदा इथियोपियामा आइपुगेपछि म अन्याूलमा परें । अरू तीन राष्ट्रका प्रतिनिधिहरू कृषि, वन, जल विकास आदि विषयमा बीस वर्षभन्दा बढी अनुभव बटुलेका बुद्धिजीवी थिए । तर मेरो चाहिँ भर्खर विश्वविद्यालयबाट अध्ययन पूरा गरेको दुई वर्ष पनि बितेको थिएन । त्यसमा मेरो विषय पनि ग्रामीण विकाससँग कुनै सम्बन्ध नभएको अङ्ग्रेजी भाषा थियो । साथै मेरो अङ्ग्रेजी भाषा पनि टोलीका अन्य सदस्यमध्ये सबैभन्दा कमजोर र अति लाजमर्दो अवस्थामा थियो । उत्साहपूर्वक यस कार्यक्षेत्रमा आएको भए तापनि कार्यस्थलमा आफ्नो कुनै भूमिका नभएको व्यक्तिजस्तो भानमात्र भएन, मनमा ठूलो आघात पनि पऱ्यो । त्यसैले सुरुसुरुमा त जापानमै फर्कौँ कि जस्तो पनि लागेको थियो । तैपनि पछिपछि उक्त क्षेत्रको जीवनशैली तथा काममा घुलमिल हुँदै जाँदा केही हदसम्म आफ्नो भूमिका पनि महसुस हुन थाल्यो ।

यस्तो महसुस हुनुको पहिलो कारण यस टोलीमा म मात्रै रेडक्रस सोसाइटिको पूर्णकालीन कर्मचारी थिएँ । अरू तीन राष्ट्रका प्रतिनिधिहरू चाहिँ आ-आफ्ना राष्ट्रका रेडक्रस सोसाइटिको सम्भौतामा बाँधिएका सीमित परियोजना अवधिका अस्थायी कर्मचारी मात्र थिए । तिनीहरू ग्रामीण विकासका विशेषज्ञ हुन् । तर परियोजनालाई रेडक्रस सोसाइटिका क्रियाकलापसँग कसरी सम्बद्ध गराउने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्टता थिएन । तसर्थ यस विषयमा मैले केही योगदान दिन सक्छु कि जस्तो लाग्यो ।

दोस्रो कारण कार्यक्षेत्रमा विताउने समयको सम्बन्धमा थियो । स्वीडेन (तत्काल) र पश्चिम जर्मनीका प्रतिनिधिहरूलाई आफ्ना देशका क्रियाकलापको समन्वयका लागि एक महिनामा भ्रण्डै आधा महिना जति त राजधानी

(आदिसअबाबा) मा बिताउनु पर्थ्यो । तर मैले प्रत्येक महिनाको एक पटक जापान रेडक्रस सोसाइटीमा प्रतिवेदन पठाए मात्र पुग्थ्यो । त्यसैले म ओलो राज्यको कार्यक्षेत्रमा बस्ने भएँ । विशेष प्राविधिक ज्ञान नभए तापनि अरूभन्दा बढी समय कार्यक्षेत्रमा बसेर क्रियाकलाप कार्यान्वयनका सम्बन्धमा राम्ररी बुझेमा त्यहाँ आफ्नो योगदानको परिचय दिन सकिन्छ, होला भन्ने लाग्यो । त्यसपछि मैले आफ्ना बाबुसमान उमेरका इथियोपियाली रेडक्रस सोसाइटीका प्रतिनिधिहरूसँग गाउँ घुम्न सुरु गरें ।

निष्क्रिय स्थानीय बासिन्दाहरू

यसरी गाउँ घुम्दा यस परियोजनाले स्थानीय बासिन्दाको जीविकामा ठूलो परिवर्तन ल्याउन सक्ने देखिए तापनि परियोजनाबारे कुनै जानकारी नदिई तिनीहरूको विचारलाई समेत बाहिर ल्याउने मौका नदिइएको कुरा थाहा पाएँ । त्यति बेला इथियोपियामा पनि पहिले जस्तै सरकारको उच्च वर्गले मात्र निर्णय गर्ने र बासिन्दाहरूलाई जवर्जस्ती संलग्न गराएमा काम सफल हुँदैनन् भन्ने तथ्यप्रति बिस्तारै चेतना जागृत हुन थाल्यो । यस परियोजनामा तालिम र “खाद्यान्नका लागि काम” भन्ने दुई प्रकारका पद्धतिद्वारा परियोजनामा बासिन्दालाई सहभागी गराउने प्रयास गर्न खोजिएको थियो ।

यस अवधिमा प्रत्येक गाउँबाट छनोट गरिएका केही बासिन्दालाई वातावरण संरक्षणसम्बन्धी ज्ञान दिलाएपछि आफ्ना गाउँमा फर्की वरपरका बासिन्दालाई समेत जानकारी दिलाउने यस तालिमको उद्देश्य थियो । खाद्यान्नका लागि काम चेतनाको प्रचार गरी बासिन्दाहरूलाई वास्तविक कार्यमा सहभागी गराउने एउटा माध्यम हो । वृक्षारोपण जस्ता कार्यको सञ्चालन गर्ने बेलामा उक्त खाद्यान्न मजदुरको ज्याला मूल्यको रूपमा पूर्ति गरिन्थ्यो । यस किसिमको कदमबाट ती बासिन्दाहरूमा वातावरण संरक्षण तथा वृक्षारोपण आदि किन आवश्यक छ भन्ने कुराको चेतना जागी परियोजना समाप्तपछि पनि स्थानीय बासिन्दा स्वयंले विभिन्न क्रियाकलापलाई निरन्तरता दिन सक्नेछन् भन्ने कुराको अपेक्षा गरिएको थियो ।

तर गाउँ अवलोकन गर्दा तालिममा सिकेका कुराहरूको जानकारी वरपरका बासिन्दाहरूमा दिइएको भने पाइएन । खाद्यान्नका लागि कामसम्बन्धी कार्यमा चाहिँ बासिन्दाहरूले खानेकुरा पाउने हुनाले मात्र सहभागी हुने र नपाएमा

सहभागी नहुने स्थिति देखियो । यसो हुनुमा बासिन्दाहरूलाई वातावरण संरक्षणको आवश्यकता किन छ र कहाँ कहाँ कस्ता खालका क्रियाकलापहरू भइरहेका छन् भन्नेबारे परियोजनाले अग्रिम जानकारी नदिएकोले पनि हुन सक्छ ।

“यसरी परियोजनाले सफलता पाउन सक्दैन” भन्ने सोची परियोजनाको लागि बासिन्दाहरू स्वयंले प्रत्यक्ष रूपमा विचार प्रकट गरेर क्रियाकलापमा पनि स्वयं सहभागी हुने स्थिति बनाउनेतर्फ कोसिस गरें । यसको लागि मैले स्थानीय रेडक्रस सोसाइटीसँगको सञ्जालको उपयोगबारे सोचें । इथियोपिया रेडक्रस सोसाइटी ओलो राज्य शाखाले पहिलेदेखि नै राज्यभित्रका विद्यालयहरूलाई आधार बनाई युवा रेडक्रस नामको बालसमूह बनाएर उक्त क्षेत्रका मुख्य व्यक्तिहरू सम्मिलित रेडक्रस आयोग गठन गरी आकस्मिक उपचारजस्ता क्रियाकलाप सञ्चालन गरेको थियो । यस ठाउँको उपयोग गरी बासिन्दाहरूबाट परियोजना सम्बन्धमा विचार प्रकट गर्न लगाई, क्रियाकलापमा यस किसिमको क्षेत्रीय समूहगत सहभागिता गराउनेबारे पनि सोचेको थिएँ ।

ओलो राज्य शाखा कार्यालयका कर्मचारीबाट परियोजना इलाकाभित्रको युवा रेडक्रस तथा रेडक्रस आयोगको वर्तमान अवस्थाबारे मौखिक जानकारी लिन सुरु गरें । यसबाट प्रमुख राज्य तथा अरू केही सहरी भागवाहेक ग्रामीण क्षेत्रमा यस किसिमका सङ्गठनहरू निर्माण नभएका तथा भएका भए पनि बजेटको अभावका कारण निष्क्रिय रहेको भन्ने बुझियो । त्यसपछि ओलो राज्य शाखा कार्यालयको सहयोगमा त्यस्ता युवा रेडक्रस सोसाइटी तथा रेडक्रस आयोग परियोजना क्षेत्रभित्रको कुन कुन स्थानमा बनाउन सकिन्छ तथा पहिले नै सङ्गठित भएका संस्थामा क्रियाकलापका लागि कस्तो खालको सहयोगको आवश्यकता पर्दछ भन्नेबारे अध्ययन गरी तीन वर्षको सहयोग योजना तयार गरें । अन्तमा यो योजनालाई मूल्याङ्कन टोलीको संयुक्त प्रस्तावनाको रूपमा राखी परियोजनाको नयाँ बाह्रौँ विभागको रूपमा “रेडक्रस विकास” लाई समावेश गर्ने भइयो । यति बेला आफूले बल्ल एउटा काम गर्न सकेको जस्तो अनुभूति भयो र म असाध्यै खुशी भएँ ।

ओलो राज्य शाखाबाट पठाइएको प्रतिवेदनमा युवा रेडक्रस तथा रेडक्रस आयोग गठन गरिएको कुरा उल्लेख गरिए तापनि गाउँको वास्तविक अवलोकन गर्दा स्थानीय बासिन्दाहरू भेला भई परियोजनाबारे छलफल गरी क्रियाकलापमा सहभागी भएका उदाहरण विल्कुलै देखिएनन् । मनिटरको पदमा रही म स्वयं

कार्यस्थलमा पुगी संस्था निर्माणका लागि निर्देशन दिन पनि सकिन । साथै त्यस बेला के गरेमा साँच्चै नै स्थानीय बासिन्दाको बढी सहभागिता भएको संस्थाको निर्माण गर्न सकिन्छ भन्नेबारे पनि केही बुझिएन । त्यत्तिकैमा मेरो दुई वर्षको कार्यकाल पनि समाप्त भयो ।

जागरण

अधुरो कामको तीतो अनुभव साँगालेर म जापान फर्के । त्यस बेलाको समस्यालाई अभ्र गहन रूपमा विश्लेषण गर्ने इच्छा भएकोले दुई वर्षपछि सन् १९९० मा पुनः एक वर्ष बेलायतमा अध्ययन गर्ने अवसरका लागि हाकिमलाई अनुरोध गरें । कारण त्यस बेला बेलायतमा अविकसित देशको विकाससम्बन्धी समस्यालाई समग्र रूपमा अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने “विकासशास्त्र” (Development Studies) भन्ने विषयको अवधारणा ल्याइएको थियो । मैले म्यानचेस्टर विश्वविद्यालयमा शिक्षा सङ्कायान्तर्गत प्रौढ शिक्षा केन्द्रमा भर्ना भई “ग्रामीण विकासका लागि स्थानीय बासिन्दाको सङ्गठन” भन्ने विषय रोजें ।

विकासशास्त्रमा अर्थशास्त्र तथा समाजशास्त्रका सिद्धान्तलाई बढी उपयोग गरिएको देखिन्छ । तर मैले छनोट गरेको विषयमा विकासको समस्यालाई प्रौढ शिक्षाको दृष्टिकोणबाट विचार विश्लेषण गर्ने विशेषता थियो । मैले स्थानीय बासिन्दाको संस्था निर्माणका लागि “जागरण” भन्ने प्रक्रिया बढी लाभदायक रहेको सम्बन्धमा अध्ययन गरें । उक्त प्रक्रियाबारे विस्तृत रूपमा उल्लेख गरेमा सहज रूपले बुझ्न सकिन्छ होला ।

परियोजनाको आरम्भमा बाह्य व्यक्ति (सहयोग गर्ने पक्ष) गाउँमा गई गाउँलेहरूले सकभर आनन्दको अनुभव गर्नसक्ने ठाउँ तथा समय मिलाई तिनीहरूका दैनिक जीवनका मुख्य समस्याहरूको पहिचान गर्ने । यस प्रक्रियाअन्तर्गत जानकारी सङ्कलनमा पनि गाउँलेहरूको ज्ञान तथा विचारमा स्पष्टरूपले गल्ती भएको थाहा पाइए तापनि त्यसलाई सुधारने काम तथा प्रतिक्रिया नगर्ने । फेरि गाउँ विकास समितिका अध्यक्ष, शिक्षक जस्ता व्यक्तिहरू मात्र नभई महिला तथा बालबालिका, तल्लो तप्काका व्यक्ति, गरीब तथा साधारणरूपले आफ्ना विचार प्रकट गर्न नसक्ने व्यक्तिहरूसँग छुट्टाछुट्टै अन्तर्वाता लिन । त्यसपछि बाह्य व्यक्तिहरू एकपटक कार्यालयमा फर्की गाउँको बारेमा काल्पनिक कथा लेखे । त्यस कथामा गाउँलेहरूबाट सुनेका कुराका आधारमा तिनीहरूले भोगिरहेका

समस्यामा अरू विषयवस्तु पनि थप्ने । यसरी कथा बनि सकेपछि पुनः गाउँमा गई त्यहाँका गाउँलेहरू भेला गरी उक्त कथा सुनाइसकेपछि निम्नअनुसार प्रश्नहरू गर्दै कुराकानीलाई अगाडि बढाउने ।

- क. कथामा उल्लेख गरिएका कुराहरू तपाईंका गाउँमा पनि विद्यमान छन् कि ?
- ख. यस गाउँको समस्या के होला ?
- ग. यस्तो समस्या किन भयो त ?
- घ. यो समस्या समाधानको लागि के गर्न सकिन्छ ?
- ङ. यो समस्याको समाधानका लागि सबैको संयुक्त सहयोगमा के गर्न सकिन्छ ?

यसप्रकारका कुराकानी गरेपछि स्थानीय बासिन्दाद्वारा आफ्ना नजिकका मिल्दाजुल्दा समस्यालाई समाधान गर्न तिनीहरूकै इच्छाअनुसार संस्था बनाउन सकिन्छ । साथै कुराकानीको सन्दर्भ यसरी उठाउन सकिन्छ ।

“आजकल यो गाउँमा वरिपरिका रूखहरू मासिँदै जाँदा प्रत्येक वर्ष इनारको पानी पनि कम हुन थालेको छ । सुख्खायाममा भन्नु पानीको अभाव हुने भएकोले विगत केही वर्षदेखि कृषिजन्य वस्तुको उत्पादनमा अत्यन्त कमी आएको देखिन्छ । त्यसमा पनि दाउरा सङ्कलनका लागि पहिले भन्दा धेरै टाढासम्म जानुपरेको छ । अब सरकारी कार्यालयको सहयोगमा सस्तो मूल्यमा बिरूवा आपूर्ति गरी सबैको सहयोगले गाउँको साभ्ना जग्गामा वृक्षारोपण कार्य सुरु गरौं । ”

दोस्रो पक्ष (बासिन्दाहरू) ले बुझेको समस्यालाई पुनः कथा, चित्र तथा नाटकको माध्यमबाट प्रदर्शन गरी प्रश्न गर्ने प्रक्रिया ब्राजिलका शिक्षाविद् पाउलो फ्रेरले प्रतिपादन गरेका हुन् । उनले धेरै वर्षको साक्षरता कार्यक्रमको अनुभवबाट लेखपढ गर्न नसक्ने प्रौढहरूलाई पढाउँदा सग्ला अक्षर मात्र नसिकाई तिनीहरूले दैनिक जीवनमा भोगेका समस्याका कारणबारे अध्ययन, अनुसन्धान गरी त्यससँग सम्बन्धित शब्दावलीको प्रयोग गर्दै छलफल गर्ने खालको कक्षा सञ्चालन गर्दा धेरै प्रभावकारी हुने तथ्य पत्ता लगाएका थिए । पाउलो फ्रेरले यस अनुभवको आधारमा शिक्षामा गुरुले विद्यार्थीलाई एकतर्फी ज्ञान दिने सञ्चित शिक्षा (बैङ्गिग एजुकेसन) भन्दा गुरुले विद्यार्थीलाई प्रश्न गरेर विद्यार्थीसँग कुराकानी गर्दै अगाडि बढ्ने समस्या दर्शाउने शिक्षा (प्रोब्लम पोजिङ एजुकेसन) प्रक्रियामा विद्यार्थीले आफ्नो प्रतिभा तथा मौलिकतालाई प्रस्तुत गर्न सजिलो हुने भएकोले यो पद्धति ज्यादै

उपयोगी हुने विचार व्यक्त गरेका छन्। यस समस्या दर्शाउने शिक्षा अनुसार व्यक्तिहरूले शिक्षा प्राप्त गर्ने मात्र नभई प्रमुख पक्षको रूपमा रहेको आफ्नो उपयुक्त जीवनशैलीको निर्माण गरी विद्यमान सामाजिक अवस्थामा परिवर्तन गर्ने जस्ता विचारले आफूभित्र रहेको चेतनालाई अभ्र गहन रूपमा मनन् गर्दै लैजान (Freire 1972: 51) तथा जागरूक बनाउन सक्षम हुन्छन्।

स्थानीय बासिन्दालाई विकास प्रक्रियामा सहभागी गराउन खोजेको मेरो इथियोपियाको तरिका र पाउलो फ्रेरले प्रतिपादन गरेको तरिकामा धेरै भिन्नता छ। मेरो सम्बन्धमा स्थानीय बासिन्दाले विकासमा भाग लिनका लागि कुनै सङ्गठनको आवश्यकता पर्ने भन्ने निर्णय केही हदसम्म ठीकै थियो। तर स्थानीय बासिन्दासँग कुराकानी नगरी सङ्गठनको निर्माण गरियो। हामीले पहिला नै निर्णय गरिएका कार्यमा स्थानीय बासिन्दालाई परिचालन गर्ने उपकरणको रूपमा लियो। सङ्गठनको भूमिकालाई चाहिँ मनन् गरेनौं। यस सम्बन्धमा पाउलो फ्रेरको तरिकामा “कथामा” उल्लेख भएका कुन समस्यालाई लिने भन्ने कुरा स्थानीय बासिन्दाले निर्णय गरी त्यसको समाधानका उपायहरू पनि स्थानीय बासिन्दाले नै खोज्छन्। कुराकानीबाट निर्णय भएका कुरालाई कार्यान्वयन गर्नका लागि स्थानीय बासिन्दा स्वयंको विचारबाट सङ्गठन निर्माण गरिन्छ। यसै दौरान बाहिरी विभागका व्यक्तिहरूले स्थानीय बासिन्दाको कुराकानी सुनेर पछिको अवस्थामा पुगे तापनि तिनीहरूको कुराकानीलाई सहज रूपमा अगाडि बढाउन अप्रत्यक्ष सहयोग गर्ने मात्र हुन्छ।

मैले इथियोपियामा “स्थानीय बासिन्दाले आफ्नो विचार आफैं व्यक्त गर्नसक्ने” वातावरण सिर्जना गर्ने विचार गरेको भए तापनि वास्तविक क्रियाकलापमा ओलो राज्य शाखाका कर्मचारीको कुरा सुनेको थिएँ। स्थानीय बासिन्दाको विचार बुझ्ने भए सर्वप्रथम तिनीहरूकै कुरा सुन्नु पर्दोरहेछ। यस किसिमको साधारण ज्ञान समेत ममा थिएन।

रेडक्रस सोसाइटीमा फर्केपछि

एक वर्षको छोटो अध्ययनपछि बल्ल ‘यसो गरेमा अभ्र राम्रो हुने थियो कि?’ भन्ने निष्कर्षमा म पुगें। एक वाक्यमा भन्ने हो भने “विकास कार्यको सुरुआत स्थानीय बासिन्दा स्वयंले विश्लेषण गरेर त्यसैको निर्णयको आधारमा तयार गरिएको योजना अनुरूप गरिनु पर्छ।”

जापान फर्केपछि विदेशमा गरेको अध्ययनको अनुभवलाई काममा प्रयोग गर्ने इच्छा थियो । तर यो कार्य त्यति सहज भने थिएन । अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको क्षेत्रमा कस्तो कार्य गर्ने विषयमा प्रायशः सहयोग लिने पक्षले होइन कि सहयोग दिने पक्षद्वारा निर्णय गर्ने गरिन्छ । विशेष गरी आकस्मिक सहयोग गर्ने रेडक्रस सोसाइटीको (सहयोग गर्ने पक्षले निर्णय गरेको योजना बमोजिम सकेसम्म छिटो सम्बन्धित स्थानमा सहयोग सामग्रीहरू पठाउने र पीडितहरूलाई वितरण गरी काम सकेपछि सकेसम्म छिटो फर्क्याउने) उद्देश्यअनुरूप सम्पूर्ण प्रणालीको संरचना निर्माण गरिएको थियो । प्राकृतिक प्रकोप तथा युद्ध आदिमा ज्यान बचाउनका लागि आवश्यक ठानिने आकस्मिक सहयोगको सन्दर्भमा यस किसिमको “माथिबाट तल” (टप डाउन) विचारको आधारमा बनाइएको निर्णयलाई स्वीकार्नु पर्ने पक्ष पनि थियो होला । यस किसिमको प्रणाली यथावत् रूपमा दीर्घकालीन विकास योजनामा पनि समावेश गरिएको थियो । तसर्थ के गर्ने भन्ने बारेमा स्थानीय बासिन्दाहरूले निर्णय नगरेसम्म केही थाहा नहुने हुनाले विकास योजनामा सर्वप्रथम कार्यक्षेत्रमा गएर बासिन्दाहरूको विचार सुन्ने कामबाट मात्र सुरुआत गर्नुपर्छ भन्ने मेरो विचारसँग मेल नखाने कुरा पनि धेरै थिए । जापान रेडक्रस सोसाइटीमा मेरो विचार बुझ्ने केही व्यक्ति नभएका पनि होइनन् । तथापि तिनीहरूले जति बुझे पनि व्यवहारमा अर्थात् कार्यान्वयन गर्ने समयमा स्वाभाविक रूपमा आ-आफ्ना विचारले वा निर्णायक तहमा रहेको व्यक्तिको विचारले प्राथमिकता पाउँदा रहेछन् । जस्तै: उपयोग गर्ने तरिका तथा चन्दा रकमलाई निर्धारित समयमा प्रयोग गरिसक्नु पर्ने जस्ता सवाल ।

यद्यपि रेडक्रस सोसाइटीमा मेरो विचारलाई साकार पार्ने कुरा असम्भव थिएन । तर जे भए तापनि यो संस्था ठूलो भएकोले मेरो विचार साकार पार्ने उपयुक्त वातावरण सिर्जना हुने समयसम्ममा म सेवाबाट निवृत्त हुने समय भइसक्यो । त्यसैले रेडक्रस सोसाइटी मात्र मेरो लक्षित संस्था रहेन । आफ्नो विचारलाई प्रत्यक्ष रूपमा कार्यान्वयन गर्नसक्ने ठाउँमा सरेर काम गरूँ भन्ने इच्छा ममा बढ्दै गयो । ठीक त्यही बेला कार्यक्षेत्रको कागजपत्रमा शाप्ला नीरको बुलेटिन मेरो नजरमा पऱ्यो ।

शाप्ला नीरको कामप्रति उत्साह

आफू विदशी सहायताको क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थासँग आवद्ध भइरहेकोले शाप्ला नीर भन्ने गैससले बंगलादेशमा गरिरहेका क्रियाकलापबारे थोरबहुत जानकारी

थियो । तर विस्तृत रूपमा भने थाहा थिएन । शाप्ला नीरको बुलेटिन पढेपछि म धेरै उत्साहित भएँ । कारण मैले साच्चै “यसरी नै गर्नुपर्ने” भनी सोचिरहेका कार्यसँग मिल्ने धेरै क्रियाकलाप त्यसमा थियो । शाप्ला नीरको कार्यशैलीलाई यसरी बुझ्न सकिन्छ:

- क. करिब २० जना भूमिहीन गरीब किसान भेला गरी प्रत्येक हप्तामा एक चोटि बैठक बोलाई तिनीहरूले भोगिरहेका समस्या तथा समाधानका उपायहरूबारे छलफल गर्ने ।
- ख. थोरै भए पनि सम्पूर्ण सदस्यले समान रकम जम्मा गरी त्यसैलाई आधार बनाएर साधारण आयआर्जनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- ग. सामूहिक क्रियाकलाप सुरु गरेको पहिलो वर्षभरि बैठक सञ्चालनबारे सल्लाह र सुझाव दिए तापनि आर्थिक तथा भौतिक सहयोग चाहिँ नगर्ने ।
- घ. सामूहिक क्रियाकलाप सुरु भएको एक वर्षपछि प्रौढ कक्षा सञ्चालन गरी साक्षरताका साथै जीवनस्तर उकास्नको लागि आधारभूत ज्ञान सिक्ने अवसर समेत गाउँलेलाई प्रदान गर्ने ।
- ङ. प्रौढ कक्षामा सिकेको ज्ञानलाई कार्यान्वयन गर्न गाउँलेहरूलाई पानी तान्ने पम्प, इनार तथा चर्पीहरू सुपथ मूल्यमा खरिद गर्नसक्ने गरी आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउने ।
- च. आफ्नै स्रोतद्वारा आर्थिक उन्नति हुने कार्यहरूमा बढी सफल भइसकेका समूहलाई अझै ठूलो परिमाणका कार्यमा संलग्न गराउने गरी उक्त समूहको आर्थिक स्रोतअनुसारको ऋण प्रवाह गर्ने ।

माथि उल्लिखित कार्यमध्ये शाप्ला नीरद्वारा सुरुको एक वर्षसम्म कुनै आर्थिक तथा भौतिक सहयोग नगरिने कुराले मलाई धेरै प्रभावित पायो । यो अन्य धेरै सहयोग समूहको कार्यशैलीभन्दा धेरै फरक छ । कसरी यस किसिमको तरिका अपनाउन सकियो भन्ने कुराले ममा निकै उत्सुकता जगायो ।

त्यो बुलेटिनअनुसार संस्थाको इतिहासबारे विस्तृत वर्णन गरिएको शाप्ला नीरको तातो हावा (Shapla Neer 1989) शीर्षकको पुस्तक तुरुन्त मगाएर पढेँ । त्यसमा स्वतन्त्रतापछिको बंगलादेशमा किसानलाई ट्र्याक्टर चलाउन सल्लाह दिएका जापानी युवाहरूले स्वदेश फर्केपछि, यस संस्थाको स्थापना गरेको उल्लेख छ । साथै

त्यसले स्थानीय बाल बालिकाहरूलाई शिक्षाकलम र कापी वितरणजस्ता सामान्य सहायताबाट आफ्ना क्रियाकलाप सुरु गरी हस्तकलाका वस्तुहरूको उत्पादन गर्ने ग्रामीण महिलाहरूको समूह पनि खडा गरिएको पाइन्छ। तर गाउँका केही फटाहाहरूबाट जापानका आवासीय प्रतिनिधिमाथि हमला गर्नेजस्ता दुःखदायी घटनापछि, पुनः ती क्रियाकलापहरूलाई अगाडि बढाइयो भन्ने कुरा विस्तारमा उल्लेख गरिएको थियो। यस पुस्तकमा सन् १९७२ देखि १९७७ सालसम्मको रेकर्ड मात्र उल्लेख भएकोले माथि उल्लिखित कार्यशैलीको जन्म कसरी भयो भन्नेबारेमा राम्ररी बुझ्न सकिन। तर ती क्रियाकलाप यथार्थमा सैद्धान्तिक वा अरू कसैको नक्कल नभई व्यावहारिक अनुभवमा आधारित भएको राम्ररी बुझौं। “यस संस्थामा आवद्ध हुन पाए आफूले गर्न चाहेको काम पनि गर्न सकिन्छ कि” भन्ने लाग्यो। त्यसै बेला ढाकाको लागि कार्यालय प्रमुख पदको आह्वान गरिएकोले मैले तुरुन्तै आवेदनका साथ व्यक्तिगत विवरण पठाएँ।

नयाँ कार्यक्षेत्रको निधो

आज लेख्दैछु, उक्त पदमा आफूलाई छनोट गरिन्छ भन्ने कुरामा मलाई पूर्ण आत्मविश्वास थियो। जापानका गैससमध्ये संसारकै अग्रगामी संस्थाको रूपमा शाप्ला नीर चिनिएको थियो। तर त्यति बेला त्यस सङ्गठनमा जम्मा एक हजारजना सदस्य मात्र थिए। त्यसको प्रतिवर्ष बजेट करिब दस करोड जापानी येन थियो।^२ त्यस संस्थाले रेडक्रसजस्तो अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग संस्थामा आठ वर्ष, इथियोपियामा दुई वर्ष काम गरेको तथा बेलायतमा एक वर्षको अध्ययन गरी विभिन्न अनुभव बोकेको जनशक्तिलाई कसो छनोट नगर्ला र भन्ने मलाई लागेको थियो। त्यसैले म विश्वस्त थिएँ।

छनोट वास्तवमा त्यति सजिलो थिएन। मेरो र शाप्ला नीरबीच कुनै सम्बन्ध नहुनु नै ठूलो समस्या थियो। शाप्ला नीरको ढाका कार्यालय प्रमुखको पद कार्यक्षेत्रमा ठूलो जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्ने पद थियो। त्यसैले बिल्कुलै नयाँ व्यक्तिलाई तुरुन्तै ठूलो अभिभारा दिन नसकेर होला, अन्तर्वार्तापश्चात् शाप्ला नीरको तर्फबाट सुरुमै ढाका कार्यालय प्रमुखको रूपमा छनोट गर्न त सकिँदैन

^२ सन् २००२ मार्चसम्ममा कुल सदस्य सङ्ख्या २,९०० र वार्षिक बजेट २२ करोड २० लाख जापानी येन पुगेको थियो।

तर निकट भविष्यमा अर्को एक राष्ट्रमा काम सञ्चालन गर्ने योजना भएकोले पहिले टोकियो कार्यालयको कर्मचारीको रूपमा काम गरेर हेर्ने हो कि भन्ने जुवाफ आयो । शाप्ला नीरमा काम गरेमा जापान रेडक्रसको भन्दा पारिश्रमिकलगायत कार्यालयबाट पाउने अन्य सुविधाहरू अति न्यून थिए । फेरि अविकसित राष्ट्रमा काम गर्ने भएपछि यसमा पनि धैर्य गरौं भन्ने सोचेर आवेदन दिएको थिएँ । तर तत्काल त्यो पनि असम्भव भएपछि म अन्यौलमा परें । मेरो त्यस्तो अवस्था देखेर भखरै मात्र शाप्ला नीरको कार्यालय प्रमुख भएका कावागुची योसियुकिले मलाई आफ्नो अनुभवबारे बताउनु भयो । उहाँ क्षतिपूर्ति विमा कम्पनीको बजार व्यवस्थापक हुनुहुन्थ्यो ।

“एक दिन कार्यालयतर्फ गइरहेको बेला रेलको यात्रामा अखबार पढ्दा आँखा धमिलो भएर पढ्न अष्टचारो महसुस भयो । अब पढ्नको लागि चश्माको आवश्यकता देखियो । पहिलेदेखि नै स्वयंसेवीको रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय तथा बाह्य सहयोगको क्षेत्रमा काम गर्ने इच्छा भएकोले अब तत्काल सुरु नगर्ने हो भने त्यस्तो अवसर गुम्ने पो हो कि भन्ने सोचेर लामो अवधिसम्म काम गरेको कार्यालयमा राजीनामा दिई अध्ययनका लागि फेरि अमेरिकातर्फ गएँ । त्यहाँ मैले अविकसित राष्ट्रका व्यवसायलाई लक्षित गरी व्यवस्थापन विषय लिई अध्ययन गर्ने । स्वदेश फर्केपछि सौभाग्यवश सन् १९९१ मा शाप्ला नीरमा काम गर्ने अवसर मिल्यो ।”

यसै क्रममा कावागुचीजीले भन्नुभयो, “पहिलेको दाँजोमा वार्षिक आमदानी निकै थोरै (एक चौथाइ जति) भए तापनि मेरा बच्चाहरू हुर्किसकेका छन् । नयाँ घर पनि निर्माण भइसकेकोले मेरो लागि ठीकै छ । तर तपाईं त निकै जवान हुनुहुन्छ, त्यसमा पनि अविवाहित भएकोले भविष्यबारे चिन्ता हुने कुरा म राम्ररी बुझ्छु । शाप्ला नीरमा हुनुभयो भने तपाईंले गर्न चाहेका क्रियाकलाप सुरुदेखि नै व्यवस्थित बनाएर लैजाने मौका पनि पाइन्छ । त्यसमा पनि जापान रेडक्रसमा काम गरिसकेको तपाईंलाई यहाँ बोलाएर काम थालनी गरेको दुई तीन वर्षमै शाप्ला नीर डुब्ने हो कि भन्ने हीनताबोधको अनुभूति हुन चाहिँ म पटककै दिने छैन ।” साथै अन्तमा उहाँले यसरी भन्नुभयो, “तर कुनै पनि व्यक्ति ठूलो अन्योलमा पच्यो भने शायद जे भए पनि ठीकै छ भनी सोच्छ नि ।”

जापान रेडक्रसमै फर्केर कि शाप्ला नीरमा सरुवा हुने त भन्ने कुरामा अति अन्योलमा परेको बेला उहाँको त्यस शब्दले मलाई अति संवेदनशील तुल्यायो । आखिरमा “कुनै कामको थालनी नै नगरी पश्चाताप गर्नुभन्दा काम गरिसकेपछि

पछुताउनु निकै राम्रो” भन्ने सोची मैले काम परिवर्तन गरें । यो सन् १९९२ को जून महिनाको कुरा थियो ।

कार्यक्षेत्रको अवलोकनबाट देखिएका कुराहरू

नयाँ काम सुरु गरेको दुई महिना बितेपछि मैले बंगलादेशको शाप्ला नीरका क्रियाकलाप आफू स्वयंले अवलोकन गर्ने अवसर प्राप्त गरें । स्थापनाको वीसौँ वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा यस संस्थाका कार्यहरूको स्मृतिका लागि शाप्ला नीरको तातो हावा को दोस्रो संस्करण प्रकाशन गर्ने निर्णय गरियो (Shapla Neer 1992) । दोस्रो संस्करणको लेखक सदस्यको हैसियतले कार्यक्षेत्रको स्थलगत निरीक्षणको प्रमुख अभिभारा पनि मलाई नै प्राप्त भयो ।

प्रारम्भमा गाउँमा साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन हुँदा सुरुका केही दिन नयानौलो लागेर होला गाउँलेहरूको सहभागिता पनि राम्रै थियो । तर दिनदिनै अध्ययनलाई निरन्तरता दिनुपर्ने कारणले भर्को लागेर (एक गाउँलेका अनुसार) विस्तारै छोड्दै जाने सहभागीको सङ्ख्यामा वृद्धि हुँदै गयो । पहिले पहिले स्थानीय बासिन्दाहरू समूह गठन हुनेबित्तिकै तुरुन्त शाप्ला नीरबाट ऋण लिने गर्थे । तर तीमध्ये धेरैजसोले लिएको ऋण चुक्ता हुँदैनथ्यो ।^३ स्थलगत निरीक्षणबाट शाप्ला नीरले पनि गाउँलेहरूको चाहना तथा चेतनाको राम्ररी विकास नहुँदै सहयोग प्रदान गरी असफलताको तीतो अनुभव गरेको कुरा थाहा भयो । त्यसपछि शाप्ला नीरले साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नका लागि स्थानीय बासिन्दाको समूह गठन गर्न एक वर्षसम्म प्रतीक्षा गर्नुपयो ।

गाउँका केही शिक्षित बासिन्दालाई नेतृत्व दिई अरूलाई पनि सामेल गराइएको समूहहरू पनि थिए । समूहका प्रमुख व्यक्तिले बैठकको निर्णय पुस्तिका तथा हिसाबकिताबको जिम्मेवारी लिएकोले सुरुमा केही क्रियाकलापलाई निरन्तरता दिइयो । तर एक वर्षको अवधिमा निर्णय पुस्तिका तथा सङ्कलित रकमबारे शिक्षित सदस्य र निरक्षर सदस्यहरूबीच पटक-पटक विवाद उत्पन्न भएको थियो । यो अनुभवबाट “समूहका सम्पूर्ण सदस्यहरूले कम्तीमा पनि साधारण लेखपढ गर्न तथा हिसाबकिताब राख्न नसकेमा सामूहिक क्रियाकलाप सफल हुन सक्दैन” भन्ने कुरा स्थानीय बासिन्दा स्वयंले बुझ्नुपर्ने हुन्थ्यो । तब मात्र साक्षरता

^३ पुरानो स्थानीय कर्मचारीका अनुसार ।

कार्यक्रम सुचारू हुने र पछिसम्म पनि सहभागीको सङ्ख्या नघट्ने कुरालाई शाप्ला नीरले उक्त कार्यक्षेत्रमा सँगालेका कैयौँ अनुभवमार्फत पत्ता लगाएको थियो ।

ऋण प्रवाह सम्बन्धमा पनि सुरुदेखि शाप्ला नीरले स्थानीय वासिन्दाको समूहलाई ऋणको रूपमा ठूलो रकम दिएको र सदस्यहरूले “विदेशी संस्थाबाट सापट लिएको रकम” भनी जथाभावी प्रयोग गर्ने गर्थे । त्यसो नभए पनि बंगलादेशका गरीब किसानले विगतमा ठूलो रकम कारोवारको अनुभव कम भएको कारण गाईवस्तु पाल्नेजस्ता बढी जोखिमपूर्ण कार्यमा लगानी गर्ने, ती गाईवस्तु पनि एक्कासि रोग लागेर मर्ने र ऋणमात्र बाँकी रहने जस्ता परिणाम पनि प्रशस्त मात्रामा देखिन्छन् ।

केही समूहहरूले आफैले प्रत्येक हप्ता थोरै भए पनि दुःख गरेर सङ्कलन गरेको रकमबाट चामलको थोक व्यापार^४ जस्ता न्यूनतम भए पनि निश्चित नाफा हुने र नोक्सान भए पनि कम मात्रामा क्षति व्यहोर्नु पर्ने काम पनि गरेका छन् । यसरी आफ्नो आर्थिक स्रोतको परिचालनबाट सफल भइसकेका स्थानीय वासिन्दाको समूहका लागि ऋण प्रवाह गरेमा कम मात्रामा असफल हुने कुरा शाप्ला नीरले अनुभव गरिसकेको थियो ।

“सुरुको एक वर्ष आर्थिक तथा भौतिक कुनै सहयोग नगर्ने” भन्ने कार्यशैलीको जन्म कसरी भयो ? भन्ने बारे थाहा पाउँदा धेरै खुशी लागे तापनि कार्यक्षेत्रको अवलोकनबाट अन्य कतिपय कुरामा खुल्दुली लाग्यो । त्यसमध्ये साक्षरता कार्यक्रमको कक्षा सञ्चालन पनि एक हो ।

शाप्ला नीरको उक्त साक्षरता कार्यक्रमका परिकल्पनाकारहरूले पाउलो फ्रेरको “जागरण” सिद्धान्तको उपयोग गरिएको मानेका थिए । प्रत्येक पटक कक्षामा पढाइ सुरु गर्नुअगाडि बंगलादेशका गाउँमा व्यापक रूपमा देखिने दृश्य चित्रण गरी विद्यार्थीहरूलाई देखाएर उक्त चित्रले कस्तो किसिमको समस्या अभिव्यक्त गरिरहेको छ ? भन्ने विषयवस्तुमा छलफल गरिन्थ्यो । जस्तै, पोखरीमा बच्चाहरू नुहाइरहेका र आमाहरूले पिउने पानी ओसारिरहेको दृश्य । त्यसपछि, सो समस्यालाई शिक्षकले छोटो वाक्यमा बताउँथे । जस्तै, “पोखरीको पानी पिउनका लागि स्वस्थकर छैन ।” त्यसपछि उक्त वाक्यमा प्रयोग भएका अक्षरहरू सिकाइन्थ्यो । यी कक्षाहरूबारे यही भनिएको थियो । तर वास्तविक कक्षा

^४ वाली भित्र्याएको समयमा अति सस्तो मूल्यमा चामल खरिद गरी अर्को वर्ष वाली भित्र्याउनु अगाडि अति महङ्गो मूल्यमा विक्री गरी धेरै आय आर्जन गर्ने तरिकाहरू अपनाइरहेका छन् ।

निरीक्षण गर्दा सहभागीहरूले चित्रको बारेमा छलफल गर्ने किसिमको पढाइ नभई, शिक्षकले छोटो वाक्य पढ्ने र सहभागीहरूले त्यसलाई ठूलो स्वरले सँगै दोहोर्‍याउने गरिएको पाइयो। पाउलो फ्रेरले प्रतिपादन गरेको प्रणालीमा भने कक्षामा कस्तो समस्यालाई लिने भन्नेबारे सम्बन्धित क्षेत्रको अवस्थाको सर्वेक्षण गरेर मात्र निर्णय गर्ने उल्लेख गरिएको छ।

शाप्ला नीरमा पनि देशभर समानरूपले लागू गरिएका पाठचपुस्तक प्रयोग गरिएको थियो। तसर्थ शिक्षकले विद्यार्थीलाई प्रश्न सोधेर छलफल गराई “समस्या पत्ता लगाउने शैली” नअपनाई शिक्षकले पहिले नै तयार गरेका बनिबनाउ सन्देशहरू विद्यार्थीलाई सुनाउने शैलीको विकास गरिएको थियो। त्यस्तै खालका समस्याका सम्बन्धमा पनि स्थानीय बासिन्दाहरूको समूहसभामा प्रायजसो शाप्ला नीरका स्थानीय कर्मचारी तथा ठूलाबडाहरूले मात्र बोल्ने गर्दा समूहका सदस्यले बोल्ने मौका कमै पाउँथे। शाप्ला नीरले स्थानीय बासिन्दालाई केन्द्रित गरेर क्रियाकलाप सञ्चालन गरेको दस वर्षभन्दा पनि बढी भइसकेको थियो। तथापि शाप्ला नीरबाट कुनै स्वावलम्बी समूहहरू तयार भएका थिएनन्। मेरो विचारमा सदस्यहरू स्वयंले विषयवस्तु तयार गरी क्रियाकलापबारे निर्णय गर्न नसक्नुको कारण यस्तो भएजस्तो लाग्यो। शाप्ला नीरले हालको प्रक्रियाअनुरूप सहयोग गर्नुको कारण विगतको अनुभवबाट सफलतापूर्वक स्थानीय बासिन्दा समूहको विकास हुने कुरा सोचेकोले हो। तर त्यसको लागि कार्यक्रमसम्बन्धी सदस्यहरू स्वयंको दिशानिर्देश गर्ने अवसर असाध्यै कम देखिएकोले सबै ठाउँमा एउटैखाले प्रणाली लागू भइरहेको महसुस भयो।

अब यदि शाप्ला नीरले बंगलादेशबाहेक अरू राष्ट्रमा पनि कार्यक्रम सुरु गर्ने हो भने अहिलेभन्दा बढी बासिन्दाको मौलिकतालाई महत्त्व दिई, तिनीहरू आफैँले स्वतन्त्र रूपमा क्रियाकलापको विषयवस्तु निर्णय गर्नसक्ने हुनुपर्‍यो। यस किसिमको विचारलाई अँगालेर म बंगलादेशबाट प्रस्थान गरें।

नयाँ कार्यक्रम लक्षित राष्ट्र

सन् १९९३ मा बंगलादेशबाहेक अर्को राष्ट्रमा पनि कार्यक्रम सञ्चालन गर्नका लागि व्यापक तयारी गरियो। त्यसको सम्पूर्ण जिम्मेवारी र नेतृत्व मेरो काँधमा आयो। कार्यक्षेत्रका सम्बन्धमा त्यस बेलाको शाप्ला नीरको आर्थिक स्थिति तथा जापानसँगको सम्बन्धलाई विचार गरी सुरुमा एसियामा नै सीमित गर्ने निर्णय गरियो। त्यसमा पनि कुन राष्ट्रमा कस्तो खालको कार्यक्रम गर्ने भन्ने विषयमा दुई तरिकालाई समानान्तर

रूपले विचार गर्ने निर्णय भयो । त्यसमध्ये एउटा “विकास योजना प्रतियोगिता” हो । यो एउटा सभामा ढाकाका पूर्व आवासीय प्रतिनिधिको अभिव्यक्ति थियो ।

कहाँ के गर्ने भन्दा पनि कोसँग सम्बन्ध गाँस्ने भन्ने कुराबाट परियोजनाको सफलता र असफलता निर्भर गर्दछ । हाल बंगलादेशमा विआरएसि^५ का साथै बंगलादेशीहरूद्वारा सञ्चालित ठूलठूला गैससहरू धेरै छन् । ती संस्थाले कार्य थालनी गरेको अवधि शाप्ला नीरसँग त्यति फरक छैन । तथापि शाप्ला नीरको क्रियाकलापको व्यापकता तथा विषयवस्तुको अतुलनीय रूपमा द्रुततर विकासले गर्दा अहिले सरकार तथा संयुक्त राष्ट्र सङ्घले पनि यसको सक्षमताबारे गम्भीरतापूर्वक मनन गर्न बाध्य छ । त्यसरी द्रुतगतिमा विकास गर्न सक्षम हुनाको प्रमुख कारण ती संस्थामा बंगलादेशीहरूको नेतृत्व नै हो । सन् १९७० तिर युरोपेली राष्ट्रका सहयोग समूहले बंगलादेशका प्रभावशाली व्यक्तित्वहरूसँगको साभेदारी र ती व्यक्तित्वहरूलाई सहयोग गरेका कारण यसरी छिटो गतिमा विकास भएको हो ।

जीवनशैली तथा रहनसहनमा भिन्नता भएका अविकसित राष्ट्रका नागरिकबारे बुझ्न हामी जापानीहरूलाई अलि गाह्रो हुँदोरहेछ । त्यहाँका जाति, जनजातिको संरचना कसरी निर्माण भएको छ ? कोसँग बढी शक्ति छ ? आर्थिक विपन्नताले ग्रसित जनताहरू कहाँ बसोबास गर्छन् ? तिनीहरूको मौलिक विशेषता लोप नहुने गरी सहयोग गर्न के गर्नुपर्ला ? तिनीहरूको वर्तमान अवस्था र समस्याबारे तिनीहरूलाई नै विस्तृत रूपमा थाहा हुन्छ । साथै समाधानका उपायहरू पनि तिनीहरूले नै पत्ता लगाउन सक्छन् । लगाउनु पर्ने पनि हुन्छ ।

त्यस्ता क्षेत्रमा दीर्घकालीन सहायताको आवश्यकता देखिए तापनि पछिसम्म निरन्तर सहयोग दिइरहनु उपयुक्त हुँदैन । भविष्यमा हामी जापानीहरूको अनुपस्थितिमा पनि सम्पूर्ण क्रियाकलापलाई निरन्तरता दिनसक्ने स्थानीय जनशक्ति तथा संस्थाको आवश्यकता पर्दछ । यसो भएमा हामीसँग अति नजिकमा रहेका एसियालीहरूबाट आफ्नो देशको विकास योजनाको प्रस्ताव आह्वान गरी साभेदारको रूपमा रहन सक्ने संस्थाको खोजी गरेमा कसो होला त भन्ने कुरा भयो ।

^५ यसको पूरा नाम "Bangladesh Rural Advancement Committee" हो । सन् १९७२ सालमा Father H.A. द्वारा स्थापित यो संस्थामा सन् २००१ अप्रिलसम्ममा कार्यरत कर्मचारीको सङ्ख्या जम्मा २४,७००; वार्षिक बजेट करिब १५ करोड २० लाख डलर छ । यसलाई विश्वकै सबभन्दा ठूलो गैरसरकारी संस्था मानिएको छ । हलेण्ड अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग सङ्गठन (NOVIB) ले सुरुमा सहयोग सञ्चालन गरेको थियो (थप जानकारीको लागि हेर्नेस् Ravel 2001) ।

अर्को चाहिँ “क्षेत्रीय अनुसन्धान” सम्बन्धी हो । जुनसुकै राष्ट्र छनोट गरे तापनि त्यहाँको हावापानी, जाति-जनजाति, राजनीति, अर्थतन्त्र आदिका बारेमा सकभर विस्तृत रूपमा अग्रिम जानकारी प्राप्त गर्नु राम्रो हुन्छ । तसर्थ संयुक्त राष्ट्र सङ्घको पाँच वर्षभन्दा मुनिका शिशुमृत्युदरको तथ्याङ्कलाई आधार मानी विशेष सहयोग आवश्यक पर्ने दस एसियाली राष्ट्रहरूको छनोट गरियो । त्यसमा पनि दीर्घकालीन विकास सहयोग सञ्चालन गर्न आवश्यक सर्तहरू^६ विस्तृत रूपमा सम्बन्धित राष्ट्रको सुरक्षा अवस्था, आवागमन प्रणाली, अन्तर्राष्ट्रिय विनिमय समावेश गरिएका राष्ट्रहरूमा भारत, नेपाल, पाकिस्तान, भियतनाम, फिलिपिन्स र मंगोलियालगायत छोटो राष्ट्रको छनोट गरी जापानबाट प्राप्त गर्न सकिने सामग्रीहरूको आधारमा एउटा गोष्ठीको आयोजना गरियो ।

त्यसपछि बढी सम्भावित राष्ट्रका रूपमा नेपाल, फिलिपिन्स र भियतनामलगायत तीन राष्ट्रबारे ती देशहरूमा क्रियाकलाप गरिरहेका जापानी गैसहरूको अनुगमन गरी सम्बन्धित राष्ट्रको आवासीय प्रतिनिधिको अनुभवका विस्तृत कुराहरू आए । अन्तमा नेपाल र फिलिपिन्स दुईमध्ये एक राष्ट्रलाई छनोट गर्न दुई हप्ताको लागि स्थानीय सर्वेक्षण टोलीलाई काजमा पठाइयो । मैले यी दुवै राष्ट्रको सर्वेक्षणमा सहभागी भई फिलिपिन्समा सन् १९९४ फेब्रुअरीमा गए । र नेपालमा मार्च महिनामा आई यहाँका कमैयाबारे सर्वप्रथम थाहा पाएको हुँ ।

यसरी मैले अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको क्षेत्रमा आबद्ध भएर पूरा दस वर्ष बिताएँ ।

^६ व्यवस्थापन प्रणाली, गैरसरकारी संस्थासँग सम्बन्धित नीतिहरूको अध्ययन अनुसन्धान गरी स्थानीय क्षेत्रमा जापानी कर्मचारीलाई सुरक्षित रूपमा स्थायी कर्मचारीको रूपमा पठाएर, जापानबाट क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न आर्थिक स्रोत उपलब्ध गराई स्थानीय क्षेत्रमा गैरसरकारी संस्था दर्ता गरी क्रियाकलाप गर्न सम्भव छ कि छैन भनी पूर्वानुमान गरियो ।